

**Türk Sosyolojisinde Yeni Arayışlar:
BEDEN SOSYOLOJİSİ ÜZERİNE İLK KİTAP
DENEMELERİ**

New Searchings at Turkic Sociology:
THE EARLY BOOKS ON SOCIOLOGY OF BODY

Yrd.Doç.Dr. Fahri ÇAKI

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,

Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi

Acılam Kitapı İstanbul 2011

sosyolojisine ilgideki yoğunluk Batı sosyolojisinin bu genel eğilimleriyle birlikte ele alınmayı gerektirir.

Beden sosyolojisinin gelişmesinde sıklıkla vurgulandığı gibi Michel Foucault, Gilles Deleuze, J. Derrida, Jean Baudrillard, J. F. Lyotard, Pierre Bourdieu gibi Batılı yazarların belirli çözümlerinin öncülük rolü olmuştur. Çoğunlukla Fransız entelektüellerinden oluşan post-yapısalcı ve post-modernist düşünürlerin

¹ Bu alanla ilgili kapsamlı bir bibliyografya için bkz. “Social Science Perspectives on the Body: A Bibliography”, <http://www.cewh-cesf.ca/PDF/nnewh/social-science.pdf> (23.05.11).

yani sıra; yine aynı tarihsel dönemde etkili bir konum kazanan ve insan bedenini, toplumsal cinsiyet temelli sosyal sistemlerin normları ve beklentilerince şekillenen ve kontrol edilen bir varlık olarak gören feminizmin de bu alandaki ciddi rolü görmezlikten gelinemez. Bu akımlar ve düşünürlerin konuyla ilgili en önemli katkıları beden-ruh ikilemine karşı çıkışları, bedenin biyolojik bir kavrama indirgenemeyeceği, aksine sosyal ve kültürel olarak yaratılan, inşa/icat edilen ve bu yüzden sosyal ve tarihsel bağlamlarla koşullu kavramlar oluşuna dikkat çekmeleri olmuştur. Dolayısıyla, bu akımlar ve düşünürlerin belki de en önemli buluşları Grosz'un deyiimiyle (Bury 1997'den naklen) "Beden diye bir şeyin olmadığı, sadece *bedenlerin* – erkek veya kadın, siyah, kahverengi, beyaz, büyük veya küçük – var olduğu" hususudur.

Bununla beraber, bedenin sosyal inşacı ve görececi bir yaklaşımla ele alınması her ne kadar onun zengin meyveleri olan bir araştırma alanı olması sonucunu doğuruyorsa da, bu aynı zamanda onun yaşayan, ölen, yiyen, uyuyan, acı çeken, haz alan, şiddete maruz kalan, sömürülen, dışlanan biyolojik bir varlık olduğunu unutmamıza kolayca yol açabilecek bir husustur. Bu nedenle, bedenin çok boyutlu ve bütüncü bir perspektifle ele alınması önem arz etmektedir.

Nitekim, bu temel fikirler Batı sosyal bilim çevrelerinde geniş bir ilgi ve kabul görmüş ve sosyoloji, antropoloji, psikoloji, tıp, tarih, felsefe, teoloji, edebiyat gibi birçok disiplin çerçevesinde bedenin sorgulandığı, araştırıldığı disiplinler-arası bir araştırma alanı ortaya çıkmıştır.

Bizzat sosyoloji disiplini içinde de "beden sosyolojisi" 1980'li yıllardan beri "geç kalmış" olsa da "sıcak" ve özel bir tartışma ve araştırma alanı olarak yükselmiş ve birçok üniversitede ayrı bir ders olarak lisans ve lisans-üstü programlarda okutulur hale gelmiştir. Beden sosyolojisinin sosyoloji açısından önemli yönü sadece yeni bir ilgi alanı olmasından kaynaklanmaz. Onun asıl önemi sosyolojideki mevcut kuramsal eğilimleri yenileme, canlandırma, dönüştürme etkisinde saklıdır. Bugün geldiği noktada beden sosyolojisi, geleneksel sosyolojik düşüncenin parametrelerini, kavramlarını, varsayımlarını yeniden biçimlendirme, kurgulama gücüne erişmiş görünmektedir. Diğer bir deyişle, beden sosyolojisi üzerinden artık toplumsala ilişkin yeni düşünme biçimleri şekillenmektedir. Bu yeni düşünme biçimlerinin, Batı sosyolojisiyle çok yakın bağları olan Türk sosyolojisi üzerinde de etkiler yaratacağı öngörülebilir. Konunun Türk sosyolojisiyle ilgisine geçmeden hemen belirtmek gerekir ki Batı sosyolojisindeki söz konusu ilgi ve söylem dönüşümlerini,

yalnızca geçmişin hatalarından vazgeçme istek ve iradesi olarak görmek naif bir tutum olacaktır.

Kuruluşundan bu güne kadar temel eğilimi Batıcılaşma (modernleşme), milliyetçilik, din, laiklik, kalkınma vb. makro konular ve sorunlarla uğraşmak olan Türk sosyolojisi de (Sezer, 2006) günümüzde Batı sosyolojisinde olduğu gibi yeni ilgiler ve söylemler arayışına girmiş görünmektedir. Son zamanlarda entelektüel yaşamımıza giren Beden sosyolojisine ilişkin yayınlar bu arayışlara güzel bir örneklik teşkil etmektedir.

Bu yazı, Beden Sosyolojisi alanında Türk sosyolojisi çerçevesinde üretilen biri nispeten eski, biri de yeni iki temel kitabın tanıtımı ve genel bir eleştirisini yapmayı amaçlamaktadır. Bu kitaplar şunlardır:

- 1) *Beden ve Toplum Kuramı Öznenin Sosyolojisinden Bedenin Sosyolojisine*, Emre Işık, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1998.
- 2) *Beden Sosyolojisi*, Kadir Canatan (editör), Açılım Kitap, İstanbul 2011.

Her ne kadar Türkiye’de beden sosyolojisi odaklı pek çok makale çeşitli süreli yayınlar içerisinde yer alıyor olsa da doğrudan bu başlık altında yayınlanan iki kitap yukarıda zikrettiğimiz kitaplardır. Emre Işık tarafından kaleme alınan kitap tek yazarlı bir çalışma iken diğer kitap Kadir Canatan editörlüğünde hazırlanan çok yazarlı bir kitaptır. İlki 1998’de, diğeri 2011’de yayınlanmıştır. Bu iki kitap arasındaki 13 yıllık zaman farkı Türk sosyologlarının en azından kitap yayınlama düzleminde konuya çok da ilgi duymadıklarını göstermektedir. Bu iki kitap arasında belki zikredilebilecek üçüncü önemli yayım *Toplumbilim Dergisinin* 2009’da yayınlan 24. *Beden Sosyolojisi Özel Sayısı*’dır, ancak bu özel sayı bu yazıda değerlendirme dışı tutulacaktır.

Gerek Işık’ın kitabı gerekse Canatan’ın edisyon kitabı bu alanla ilgili Türk sosyolojisinin ilk denemeleri niteliği taşıdıkları için belli kusurlardan uzak değiller. Bir bakıma bu iki kitabı birbirlerinin eksikliklerini tamamlayan çalışmalar olarak değerlendirmek mümkündür.

Işık’ın *Beden ve Toplum Kuramı Öznenin Sosyolojisinden Bedenin Sosyolojisine* adlı kitabının en karakteristik özelliği beden sosyolojisine tamamen kuramsal ve kavramsal bir perspektiften yaklaşmış olmasıdır. Işık, kitabında ilk olarak bedeni öne çıkaran söylem ve yaklaşımları değerlendirmek yoluyla, beden sosyolojisi için kavramsal bir çerçeve olup olmadığını tartışmaktadır. İkinci olarak, beden

sosyolojisinin sınırlarını ortaya koymaya çalışmakta ve günümüz tartışmalarında bedenın neden öne çıktığına bir açıklama getirmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda Işık, post-yapısalcıların, post-modernistlerin ve feministlerin öncülüğünde modern özne anlayışının tartışmaya açılmasının ve tüketim toplumunun etkilerini öne çıkarmaktadır. Işık, kitabında “bu tartışmaların bir yandan modern sosyolojik özne anlayışını yıpratın yönlere ortaya koyulurken, öte yandan bedeni öne çıkaran yanları göz önüne serilmeye “ çalışıldığını vurgulamaktadır. Işık’ın ulaştığı sonuçlardan birisi “bireyin belirlenmiş kurallar ve hedefler çerçevesinde eylem yapan bir aktör olmaktan fazla bir şey ya da en azından daha karmaşık bir toplumsallık olduğu”dur. “Beden sosyolojisi disiplinler arası bir nitelik taşımak durumundadır” görüşünü dile getiren Işık, tıp sosyolojisinin beden sosyolojisinin bir parçası olması gerektiğini, bilim tarihi ve felsefesi desteğinde beden anlayışındaki dönüşümlerin incelenmesi gerektiğini, B. S. Turner’den ödünç aldığı iç-beden/dış beden analizi ayırımıyla nüfus ve sağlık politikalarının, tüketim toplumuyla beden ilişkisinin değerlendirilmesi gerektiğini savunur.

Işık’ın kitabı Canatan’ın edisyon kitabında yetersiz kalan kuramsal boyutu takviye edici bir nitelik taşımaktadır. Her ne kadar Işık bu çalışmasında Türk toplumu açısından herhangi bir analiz ve araştırma sunmuyorsa da beden sosyolojisiyle ilgili Batı sosyolojisinde görülen temel söylemleri ve söylemsel değişimleri Türk sosyolojisine yeterince ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır.² Bunu yaparken eleştirel bir pozisyon aldığı söylenemez. Özellikle beden sosyolojisinin neden gelişmek için 1980 ortalarına kadar beklemek zorunda kaldığına ilişkin açıklamaları hiçbir eleştiri sürecinden geçirmeden kabul ettiği gibi Türk sosyolojisinin konuya nispeten ilgisizliğine de hiç değinmiyor.

Işık’ın da benimsemiş görüldüğü gibi, bedene ilişkin entelektüel ilginin 80’lerde yükselmesine açıklık getirmek üzere öne sürülen teknolojik gelişme, bireyselleşme, dini ve büyük siyasal söylemlerin düşüşü gibi faktörler Shilling (1993) açıklayıcılık gücü bakımından üzerinde ciddi olarak tartışılması gereken faktörlerdir. Söz konusu bu faktörlerin neden mi sonuç mu olduğu, bunların Batı’nın değişmekte olan dünya düzenindeki konumuyla nasıl bir ilişkisi olabileceği yaratıcı düşüncelere pencere açabilecek eleştirel bir alandır.

² Işık’ın da temel kaynaklarından birisi olarak bu eğilim ve söylemleri doğrudan Batılı yazarların gözüyle okumak için bkz. *The Body Social Processes and Cultural Theory*, Mike Featherstone, Mike Hepworth & Bryan S. Turner (Editörler). SAGE Publications 2001. <http://books.google.com.tr/books?id=yWxwyjaPbtoC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false> (21.04.11).

Işık'ın kitabında gözlemlenen bu eleştirel bakış açısı eksikliği, Canatan'ın edisyon kitabında da kendini açıkça hissettiriyor. Canatan'ın *Beden Sosyolojisi* kitabında yer alan yazıların hiçbirinde konunun Türk sosyolojisinin gelişim seyriyle ilişkisi kurulmamaktadır. Dolayısıyla, bu husus her iki kitabın da sonraki baskılarında ele alınması gereken önemli bir boyut olarak değerlendirilmelidir.

Işık'ın kitabından farklı olarak Canatan'ın edisyon kitabı önemli farklılıklara ve avantajlara sahip görünmektedir. Bunların başında, birkaç kuramsal ve kavramsal yazı (Züküf Kara: “*Beden Sosyolojisinden Ölüm Sosyolojisi: İnterdisipliner Bir Yaklaşım*”; Ejder Okumuş: “*Bedene Müdahalenin Sosyolojisi*”; Kadir Canatan: “*Sosyoloji ve Teolojinin Yüzleşme Noktası: Beden(siz)leştirme*”) dışında kitabın çok sayıda beden toplumsal yapılar, ilişkiler, sorunlar kültürler ile doğrudan ilişkisini ele alan ve çeşitli disiplin (sosyoloji, antropoloji, felsefe, teoloji, tarih, edebiyat) perspektiflerinden sorgulayan yazıların mevcudiyeti yer almaktadır. Dolayısıyla Canatan'ın edisyon kitabı disiplinler arası bir çalışma iddiasını hak eden bir içeriğe sahiptir. Öte yandan, disiplinler arası niteliğinin kitapta bir çelişki yarattığı da vurgulanmalıdır. Kitabın başlığı *Beden Sosyolojisi*'dir ama kitabın en azından üçte biri sosyoloji-dışı bir içerik ve perspektife sahip görünmektedir (*Beden Teolojisi* başlığını taşıyan 3. bölüm ve *Beden Edebiyatı* başlığını taşıyan 7. bölüm gibi). Bu çelişkinin giderilmesi için kitabın ana başlığının daha genel bir başlıkla değiştirilmesi yerinde olacaktır.

Canatan'ın edisyon kitabının ikinci önemli farkı, beden bizim geleneksel düşünce kaynaklarımızdaki yerini önemsemesi ve bu düşünce kaynaklarından beslenme veya en azından onlarla temas halinde olma arzusunu yansıtır olmasıdır. Bu bağlamda, Canatan'ın “*Klasik İslam Düşüncesinde İnsanın Özbenlik ve Beden Haritası*” başlıklı yazısı, Özcan Hıdır'ın “*Kur'an ve Sünnet'te Beden-İnanç İlişkisi*” başlıklı yazısı ile Huriye Martı'nın “*Hz. Peygamberin Hadislerinde Bir Değer Simgesi Olarak Beden ve Mahremiyeti*” başlıklı yazısı, Mehmet Narlı ve Emel Aydın'ın “*Türk Romanında Beden ve Kişilik İlişkileri*” başlıklı yazıları ve Ejder Okumuşun “*Marifetname'de Beden*” başlıklı yazısı bu arzunun örnekleri olarak kitapta yerlerini almaktadır. Geleneksel düşünce kaynaklarımızla irtibatlı bu tür çalışmaların nicelik ve niteliğinin artması, sosyolojinin ele aldığı her konuda olduğu gibi beden konusunda da *Batı aktarmacılığı* açmazımızı aşmamıza ve kendi sözümüzü söyleyebilmemize kapılar açması bakımında önemsenmesi gereken girişimlerdir.

Canatan'ın edisyon kitabının diğ er bir ayırt edici özelliğ i ise toplumlararası karşılaştırmalara dayalı sosyo-kültürel incelemelere geniş yer vermesidir. Bu bağlamda, Fahri Çakı'nın “*Batı-dışı Toplumlarda Gençlik ve Beden İmajı*” ve Kadir Canatan'ın “*Çağdaş Toplumlarda ve Kültürlerde Yaşlılık Algıları*” başlıklı yazıları kıyaslamalı olarak farklı toplumlarda gençlik ve yaşlılık algılarını tartışıyorlar. Çakı, gençler arasında beden imajı sorunlarının Batıda olduğ u kadar Batı-dışı toplumlarda da yaygın sorunlara dönüşmüş bulunduğ u tespitini yapıyor ve bu ortak eğilimin doğuşunu açıklamak üzere geliştirilen refah düzeyi farklılaşması ya da küresel kültür yaklaşımları yerine Baykan Sezer'in (1993) öncülüğünü yaptığ u Doğu-Batı çatışması perspektifinden ele almayı denemektedir. Böylece, Çakı'nın bu incelemesi, bu yerli sosyoloji perspektifinin hem uluslar arası hem de mikro-sosyolojik bir olguyu da pekâlâ irdeleyebileceğ ini gösterme çabasını örneklemektedir. Canatan'ın adı geçen yazısı ise, ABD ve Avrupa ülkelerinde yaşlılık algılarına ilişkin istatistiksel veriler sunmakta, modern toplumlarda yaşlıların bir statü kaybı yaşayıp yaşamadıklarını sorgulamaktadır.

Bu kitabı önemli ve değerli kılan bir diğ er özelliğ i de doğrudan Türkiye toplumunu ve aynı medeniyet çevresinde olduğumuz toplulukları ilgilendiren beden meselelerine de yer veriyor olmasıdır. Bu bağlamda, kitabın 4. Bölümünde yer alan, Marie-Helene Sauner-Leroy tarafından kaleme alınan “*Beden Bağlamında Sünnet ve Evlenme: Ortak Paydalar*” başlıklı yazı, Kadir Canatan tarafından kaleme alınan “*Beden Takısı Olarak Muska ya da 'Muskanın Sosyolojisi'*” başlıklı yazı, yine Canatan tarafından yazılan “*Bedeni ve Cinselliğ i Düzenleme Aracı Olarak Afrika Toplumlarında 'Kadın Sünneti'*” başlıklı yazı ve kitabın 6. Bölümünde yer alan Şevket Ökten tarafından kaleme alınan “*Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Güneydoğ u Anadolu Bölgesi'nin Toplumsal Cinsiyet Düzeni*” başlıklı yazı beden sosyolojisi kapsamında bilinen bilgi ve geliştirilen yaklaşımların kendi sorunlarımız karşısında test edilmesi, uygulanması deneyimleri olarak dikkat çekmektedir.

Zübeyde Güneş Yağcı'nın “*Toplumsal Bir Gösterge Olarak Osmanlı Devleti'nde Kıyafet ve Kıyafet Politikaları*” başlıklı yazısı ile Ayşe Güveli ve İsmail Hakkı Kadı'nın birlikte kaleme aldıkları “*Başörtüsü Yasağ ının Sosyal, Ekonomik ve Psikolojik Etkileri*” başlıklı yazıları Türkiye'de bedenin ayrılmaz parçası olan kılık-kıyafet sorunlarını irdeleyerek kitabın birbirini tamamlayan en önemli çalışmalarından ikisini oluşturmaktadır. Yağcı, incelemesinde İslamiyet'in doğuşuyla birlikte başlayan ve sonraki tüm Müslüman toplumlarda ve Osmanlıda

devam eden belirli kılık- kıyafet ilkelerine değinmekte ve kıyafetin bir sosyal aidiyet göstergesi olduğuna vurgu yapmaktadır. Müslim ve gayri Müslim kıyafetlerinin düzenlenmesine ilişkin Osmanlı devlet politikalarını titizlikle inceleyen Yağcı, bu politikaların temelde din ve cinsiyet üzerine inşa edildiğini göstermeye çalışmaktadır. Yağcı'nın çalışması konunun tarihsel bir düzeyde ele alınmasından dolayı özel bir değer taşımaktadır çünkü ancak tarihsel-sosyolojik analizler yoluyla -Sezer'in de ileri sürdüğü gibi (1991)- Türk sosyolojisi hem sorunlarına daha doğru teşhisler koyabilir hem de kendi sözünü/bakış açısını geliştirebilir. Canatan'ın edisyon kitabında bedene ilişkin bu tür tarihsel çözümler içeren yazıların sayısı biraz daha fazla olsaydı kuşkusuz kitabın önemi çok daha fazla artabilirdi.

Ayşe Güveli ve İsmail Hakkı Kadı'nın ortak yazısı ise, Yağcı'nın incelemesini başörtüsü çerçevesinde günümüze taşıma özelliği göstermektedir. Ancak bu sefer konu tarihsel bir perspektiften değil, 18-50 yaş arasında 1112 kadın üzerinde yapılan görüşme ve anket sonuçları çerçevesinde ele alınmakta ve Türkiye'de belli bir süreden beri yaşanan başörtüsü yasağının başörtülü kadınların sosyal ve ekonomik yaşamlarını nasıl etkilediği sorgulanmaktadır. Güveli ve Kadı'nın ortak çalışması temelde insan hakları söylemine dayanmakta olup başörtüsü yasağının ilgili kadınların sosyal, ekonomik, kültürel kaynaklardan dışlanma mekanizması olarak kullanıldığını ve Türkiye'de uygulanan bu yasağın çeşitli Avrupa ülkelerindeki sağcı politikacıların Müslüman kadınlara karşı benzer yasaklar geliştirmelerine örneklik teşkil ettiğini ileri sürmektedir.

Toplam 7 bölümden oluşan, 22 yazar tarafından kaleme alınmış, zikrettiğimiz ve edemediğimiz toplam 30 titiz çalışmadan oluşan, Kadir Canatan editörlüğünde hazırlanan *Beden Sosyolojisi* kitabı Emre Işık'ın *Beden ve Toplum Kuramı Öznenin Sosyolojisinden Bedenin Sosyolojisine* adlı kitabıyla birlikte Türk Sosyolojisinde önemli bir boşluğu doldurduğu, öğrenci, akademisyen ve araştırmacılar için değerli bir kaynak oluşturduğu kuşku götürmez. Buna rağmen Canatan'ın edisyon kitabının belirli teknik kusurları olduğunu da belirtmek gerek. Bunlardan birisine yukarıda değinmiştik. Bir diğeri ise, kitapta yer alan her bir yazının kaynakçalarının ilgili yazı sonlarına değil, kitabın sonuna yerleştirilmiş olmasıdır. Bu okuyucu-dostu olmayan bir yaklaşımdır ve sonraki baskılarında mutlaka değiştirilmelidir. Öte yandan, beden sosyolojisi üzerine yazılmış bir kitabın ilgili sayılabilecek resimler, grafikler, figürlerle desteklenmesi onu daha çekici ve sevecen yapabilecekken kitapta bu tercih edilmemiş. Bu nedenle bu önerinin de değerlendirilmesi gerekir.

Ek olarak, kitabın önsözünün biraz daha kapsamlı bir özet sunması ve kitapta yer alan yazıların temel argümanlarına değinmesi ve hatta bu yazılar arasında karşılaştırmalar yapmaya çalışması umulabilir.

Kitap içeriği, konu bütünlüğü bakımından değerlendirildiğinde de belli başlıkların eksik kaldığı dikkat çekmektedir. Örneğin, engelli beden, eşcinsel ve transseksüel beden, üreyen beden, çocuk bedeni, üretici ve tüketici beden, spor yapan beden, şiddet gören beden gibi bedenin günlük yaşam boyutlarına ilişkin ampirik çalışmalar Canatan'ın edisyon kitabını daha fazla zenginleştirecek ve olgunlaştıracaktır. Bununla birlikte, bir ders kitabı olma sınırlarını mevcut haliyle bile zorlayıcı bir hacme sahip olan kitap, önerilen konu başlıklarını da içerdiği takdirde birkaç cilt halinde ayrı basımları gerekli kılacaktır.

Son olarak, her iki kitabı da ilgilendiren temel bir husus, yukarıda da vurgulandığı üzere, 1980'lerden günümüze kadar Batı sosyolojisinde beden sosyolojisinin sıcak bir trende dönüşmüş olmasının bizi niçin ve nasıl ilgilendirdiğini, bizim de bu alanda niçin çalışmalar üretmemiz gerektiğini, bu çalışmaların Türk sosyolojisine ya da Türk sosyolojisinin bu alana neler kazandıracığını, bu alanda yazılıp-çizilenlerin görececiliğe kayma eğilimli bir söyleme dayanması gerçeği karşısında Türk sosyolojisinin bu alanda yapacağı çalışmaların farklı hangi kaygı ve nitelikleri taşıyabileceğini açıklayabilmek, Türk sosyolojisinde gelişme potansiyeli olan bu alana ışık tutmak açısından *Beden Sosyolojisi* başlığını taşıyan ilk kitapların temel misyonlarından birisi olsa gerektir. Bu misyon ihmal edildiği takdirde, bu alanda yapılacak çalışmalar muhtemelen Batı sosyolojisine yeni veriler sunma hizmeti olmanın ötesinde bir değer taşımayacaktır.

Kaynakça

- BURY, M. (1997). "The body, health and risk", in *Health and Illness in a Changing Society*, London: Routledge, Chp. 6.
- CANATAN, Kadir (editör). (2011). *Beden Sosyolojisi*, Açılım Kitap.
- FEATHERSTONE, Mike; HEPWORTH, Mike & TURNER, Bryan S. (Editörler). (2001). *The Body Social Processes and Cultural Theory*, SAGE Publications.
<http://books.google.com.tr/books?id=yWxwyjaPbtoC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false> (21.04.11).
- IŞIK, Emre. (1998). *Beden ve Toplum Kuramı Öznenin Sosyolojisinden Bedenin Sosyolojisine*, Bağlam Yayıncılık.
- SEZER, Baykan. (1991). "Türk Sosyolojisinin Tarihle İlişkileri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri*. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- , (1993). *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları*. Sümer Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- , (2006). *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*. Kızılelma Yayıncılık. İstanbul.
- SHILLING, C. (1993). *The Body and Social Theory*, London: Sage.
- "Social Science Perspectives on the Body: A Bibliography", <http://www.cewh-cesf.ca/PDF/nnewh/social-science.pdf> (23.05.11).
- TOPLUMBİLİM Dergisi. (2009). *Beden Sosyolojisi Özel Sayısı*, Sayı 24.